

Валентина Андріївна Зленко,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Центру історії аграрної науки
ДНСГБ УААН
(м. Київ)

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

На прикладі зарубіжних країн доводиться необхідність створення і зміцнення конкурентноспроможної національної економіки і соціальної політики, реалізації інноваційної стратегії сталого розвитку.

На примере зарубежных стран доказывается необходимость создания и укрепления конкурентноспособности национальной экономики и социальной политики, реализации инновационной стратегии стабильного развития.

The necessity of creation and strengthening of competitive national economy and social politics, realization of innovation strategy of constant development is demonstrated with an example of foreign countries.

На сучасних світових ринках, де панує жорстка конкуренція, одним із найважливіших чинників входження багатьох країн у нову трансформовану систему світу стає конкурентоспроможність економічної та соціальної систем кожної країни. Саме ступінь конкурентоспроможності (поряд з іншими факторами, такими, як роль монополій, взаємозв'язок ринків, капіталів, товарів, послуг, праці та ін.) є одним із вирішальних компонентів процесів інтеграції та глобалізації в сучасному світі.

Враховуючи загострення конкурентної боротьби в рамках світового господарства за джерела сировини, дешеву робочу силу, ринки збуту тощо, національна стратегія має бути спрямована на створення і зміцнення конкурентоспроможної національної економіки та соціальної політики.

Розробка конкурентоспроможної національної стратегії стає особливо актуальною в наш час, оскільки в умовах глобалізації проблеми конкурентоспроможності набувають пріоритетного характеру. Бути конкурентоспроможними в усіх сферах, зокрема і в соціальній сфері, означає сьогодні бути глобально орієнтованими, ефективними і прагматичними.

Розвиток глобалізаційних процесів тісно пов'язаний із загостренням на світових ринках конкурентної боротьби за контроль над природними ресурсами та інформаційним простором шляхом використання новітніх технологій. Як відзначав генеральний секретар ОЕСР Ж.Пей, глобалізація стає синонімом взаємопроникнення і злиття економік під тиском все більш гострої конкуренції і прискорення науково-технічного прогресу. Міжнародні товарні і фінансові ринки стають дедалі більш відкритими, ставлячи все більш жорсткі вимоги щодо конкурентоспроможності національних економік і соціально-економічних систем.

Вказані фактори свідчать про те, що в умовах глобалізації конкурентоспроможність національної економіки, її соціальної політики, робочої сили тощо стають одним із найважливіших чинників сучасного розвитку. Ранжування країн за індексом поточної конкурентоспроможності принесло на початку XXI ст. перше місце Фінляндії, друге – США, шосте – Данії, сьоме – Швеції. Протягом цього ж періоду групою М. Портера було введено в обіг індекс економічної творчості, який вимірює національну ефективність інноваційної діяльності і передачі технологій. За цим показником Фінляндія поступилася лише США, Швеція зайняла п'яту позицію. У доповіді для американської Ради з конкурентоспроможності, підготовленій у 2000 р., було відзначено, що стосовно конкурентного інноваційного клімату попереду йдуть чотири країни – США, Швейцарія, Японія і Швеція. Україна, за звітом Світового економічного форуму, виявилася найменш конкурентоспроможною з усіх постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи. Угорщина зайняла у цьому рейтингу 28 місце, Естонія – 29, Польща – 41, Литва – 43, Росія – 63, а Україна – 69

місце. Ця оцінка потенціалу економічного зростання 75 країн світу була зроблена на підставі економічних даних та оцінок, що були отримані від 4600 фахівців-менеджерів [1, Р. 6]. Матеріали економічного форуму в Давосі, який проходив у січні 2005 р., показують, що за індексом конкурентоспроможності розвитку країн світу Україна спустилася вже на 86-е місце. Вона знаходиться позаду таких країн, як Танзанія і Замбія [2, С. 13].

Досягнення конкурентоспроможності залежить від багатьох чинників, а саме: довгострокової політики в сфері підготовки висококваліфікованих кадрів, прискореного розвитку інформаційно-комунікативних технологій, інноваційної політики, зростання ролі інвестицій в науку, освіту та охорону здоров'я, пожвавлення малого і середнього бізнесу. Важливе значення мають також короткочасні компоненти, включаючи поступову ліквідацію низько технологічних підприємств, мінімізацію бідності та безробіття, розвиток нових сегментів бізнесу: інтегрованого управління бізнесом, аналітики, професійного менеджменту та ін.

Важливість інтеграції тієї чи іншої країни у високотехнологічне конкурентне середовище зумовлює необхідність розробки національної інноваційної стратегії, формування інноваційної моделі розвитку, в якій роль головного джерела довготривалого економічного зростання відіграють наукові надбання та їхнє технологічне застосування, яке дасть можливість передусім підвищити конкурентоспроможність економіки, гарантувати економічну безпеку держави. Реалізація інноваційної стратегії економічного зростання і соціального розвитку потребує прискореного вдосконалення високотехнологічних виробництв, спроможних виробляти наукоємну продукцію з високою доданою вартістю, формування експортного потенціалу цих виробництв, підвищення технологічного рівня підприємств, розвитку соціальної сфери на основі використання новітніх технологій.

Інновація являє собою нелінійний системний, динамічний процес, що втягує в себе нові і традиційні виробництва, створює соціальні, політичні та інституційні формування, еволюціонуючи разом із ними. Інновація пов'язана

з поширенням нових технологій і товарів, як правило, дорогих. Для успішного розвитку інноваційного процесу особливе значення має здатність суспільства до їх споживання, яке у довготерміновій перспективі не може вийти за межі доходів економічних суб'єктів. Тому створення загальноекономічних передумов успішної інноваційної діяльності має першочергове стратегічне значення.

Формування концепції національної інноваційної системи почалося ще в кінці 80-х – на початку 90-х років, про що йшлося в наукових працях таких зарубіжних учених, як Е.Фрімен, Б.Нельсон, Е.Лундберг та ін. Комплексний підхід до вивчення інновацій, системний характер поняття інноваційної системи привів до розуміння того, що інноваційний розвиток слід розглядати як процес взаємодії зворотних зв'язків між усім комплексом економічних, соціальних, політичних, організаційних та інших чинників, що означають створення та комерціалізацію нового. Національна інноваційна система розглядається як процес інтеграції різнорідних за цілями й завданнями інституційних структур, зайнятих виробництвом і застосуванням та комерціалізацією наукових знань і технологій у межах національних кордонів. Це малі і великі компанії, університети, науково-дослідні інститути, технопарки, бізнес-інкубатори, інноваційні центри тощо в їх правовій, фінансовій та соціальній взаємодії, що мають міцні національні корені, традиції, політичні та культурні особливості.

Створити і особливо утримати національні і конкурентні переваги, реалізувати їх в економіці глобального ринку можна, головним чином, шляхом впровадження інноваційної моделі розвитку. У цих умовах необхідно підвищити ефективність використання факторів виробництва, розвивати нові конкурентні переваги, які мають забезпечити успішну інтеграцію до європейських і світових ринків. У цьому контексті інноваційний розвиток повинен стати локомотивом процесу інтеграції в міжнародних кордонах.

Розвинуті країни світу переходять до нового типу економічної і соціальної політики – державної інноваційної політики. Найважливішою ознакою цієї політики є спеціальне інституціональне забезпечення: створення профільних міністерств, урядових комітетів, дослідних інститутів, які відповідають за інноваційну політику держави; спеціальних урядових та неурядових комісій; активний пошук і найширше залучення неурядових громадських організацій, експертів з інноваційної політики тощо.

За всієї різноманітності форм і прийомів стимулювання інноваційної діяльності з боку державних органів у всіх промислово розвинених країнах прослідковується загальний підхід, який дозволяє визначити інноваційну політику як головний елемент системи державного регулювання. Так, відзначається погодженість інноваційної політики з усіма видами державної економічної і соціальної політики взагалі; це виявляється у використанні єдиних економічних інструментів державного впливу, відповідних обраному економічному і соціальному курсу. Нарешті, загальна риса інноваційної політики – врахування особливостей інноваційного процесу: його циклічності, розчленованості на етапи, імовірного характеру, високого ступеню ризику.

До фундаментальних засад забезпечення функціонування інноваційного процесу і захисту національних інтересів слід віднести наявність достатньо високого рівня доходів – основного чинника споживання інновацій-товарів населенням та інновацій-процесів (тобто інвестицій) підприємцями. Інноваційний процес зустрічає на своєму шляху опір з боку різноманітних традиційних інститутів, відносин, культурних особливостей. Проблема конструктивного, оновлюючого подолання цього опору стала найактуальнішим стратегічним завданням сучасної європейської політики. Механізми вирішення цієї задачі різноманітні, однак лежать в єдиній площині розбудови національних інноваційних систем, які включають і нові методи фінансування (наприклад, венчурне), у тому числі державне фінансування фундаментальних та прикладних НДР; нові методи

податкового стимулювання (наприклад, зниження податку на прибуток інновацій від 25% до 0%) тощо. Важливою особливістю європейського процесу на цьому шляху є нове ставлення до збереження традицій кожної країни ЄС – вони не повинні стати на заваді інноваційного розвитку.

Важливим кроком до побудови єдиного європейського інноваційного середовища стала розробка відповідного Плану дій і служби моніторингу його реалізації на основі спеціальної системи критеріїв та індикаторів, до числа яких увійшли якісні характеристики кадрового потенціалу, ресурсів та орієнтирів інноваційного процесу, а також створення на їхній основі карти європейського науково-інноваційного простору – European Innovation Scoreboard, 2001.

Інноваційні процеси, а також процеси економічної глобалізації ініціюють не тільки структурну перебудову економіки країн, змінюючи композицію конкурентоспроможних і неконкурентоспроможних її секторів, а й кардинально коригують структуру і потреби міжнародного ринку праці. Саме конкуренція стає важливим чинником трансформації та подальшого прогресивного розвитку трудових ресурсів.

Усі суспільства, відповідно до їх політичної ідеології, системних факторів або культурних відмінностей, розглядають зайнятість як фундамент для визначення курсу вирішення соціальних проблем і конфліктів, а також для досягнення соціальної гармонії у суспільстві. Як відомо, трудові процеси суттєво змінилися за останні двісті років. Більшість професій, що нині існують у постіндустріальному світі (програміст, менеджер, тележурналіст тощо) були відсутніми в минулому столітті, а ті, що залишилися, суттєво змінилися під впливом нових технологій та глобалізаційних процесів у багатьох сферах.

У глобальній ринковій системі ринок праці відтворює ситуацію в сфері зайнятості, працюючи краще там, де попит перевищує пропозицію. Стан на ринку праці тісно пов'язаний із загальною ринковою ситуацією в країні, особливо з темпами, умовами і моделями економічного зростання.

Загальновідомими є такі форми зайнятості, як повна зайнятість, неповна зайнятість, гнучкий ринок праці, робота вдома та ін. Деякі економісти-теоретики (які дотримуються монетаристських поглядів) вважають зайнятість “повною” навіть тоді, коли безробіття становить 6-7% економічно активного населення. У США на початку 60-х років за часів президентств Д.Кеннеді і Л.Джонсона вважалося, що в країні існує “повна” зайнятість, хоча рівень безробіття становив 4% економічно активного населення [3, Р.11-12].

Ефективним фактором досягнення конкурентоспроможності на всіх рівнях є вивільнення творчого потенціалу людини, коли знання та інтелект, творчі здібності стають основною продуктивною силою в суспільстві. Висококваліфіковані трудові ресурси, міцний інтелектуальний потенціал формуються в умовах існування конкурентоспроможної системи освіти, охорони здоров'я, демографічної політики, високої якості життя.

Повна зайнятість і безробіття, як відомо, є складними, динамічними категоріями, які залежать, в основному, від темпів і моделей економічного зростання, а також від демографічних факторів. У конкурентоспроможній ринковій економіці темпи економічного зростання є фундаментальною умовою для створення зайнятості. У країнах, що розвиваються, де ресурси конкурентоспроможності досить незначні, вихід було знайдено в низькій заробітній платі працюючим, у прискорених процесах заміни некваліфікованої робочої сили більш кваліфікованою. До того ж зменшення впливу профспілок у цих країнах зменшило можливості та силу працюючих робітників у переговорних процесах і збільшило нерівність у заробітній платні серед них.

На початку ХХІ ст. в умовах глобалізації особливої уваги в сфері ринку праці потребували наступні проблеми:

– продовження структурних змін в економіці, скорочення зайнятості в сільському господарстві, гірничій і текстильній індустрії, зменшення зростання зайнятості у сфері послуг;

- скорочення зайнятості в громадському секторі та збільшення зростання зайнятості у приватному секторі, особливо у малому бізнесі;
- зростаюче значення неформального сектора зайнятості;
- різкі зміни у професійній структурі робочої сили в зв'язку зі зростанням її кваліфікаційного рівня, збільшенням вимог до комп'ютерної грамотності;
- низький рівень стабільності робочої сили і безпеки праці;
- збільшення неповної зайнятості, розширення структури і тривалості безробіття;
- зростання міжнародної поляризації на ринках праці.

Наприкінці ХХ століття світ постав перед лицем серйозних проблем у сфері зайнятості, які можуть стати важливим бар'єром на шляху глобалізації і негативно вплинути на міжнародну безпеку. Ці проблеми можна окреслити двома основними групами індикаторів, які впливатимуть також на майбутні тенденції глобального розвитку. Одна група стосується обсягу та пропорцій безробіття і факторів, пов'язаних з цим. Інша – характеризує зміни в кількості (збільшення або зменшення) та композиції активної робочої сили.

Зайнятість і розвиток людських ресурсів уперше було повернуто у сферу глобальних проблем саме в рамках ООН. У статті 55 Хартії ООН сказано: “З огляду на створення умов стабільності і добробуту, які необхідні для миролюбних і дружніх відносин між державами, оснований на повазі принципів рівних прав і самовизначення народів, ООН підтримуватиме більш високі стандарти життя, повну зайнятість і умови для економічного та соціального прогресу і розвитку...” [4, С.12]. У 1948 р. це положення увійшло до універсальної Декларації прав людини. На Генеральній Асамблеї ООН в 1966 р. було прийнято Міжнародну Конвенцію про економічні, соціальні та культурні права, в якій право на зайнятість зайняло центральне місце серед економічних та соціальних прав. Заяву про необхідність повної зайнятості було підтверджено на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах соціального розвитку в Копенгагені в березні 1995 р. “Підтримка

зайнятості має бути поставлена в центр соціально-економічного розвитку, необхідно визнати особливу важливість зайнятості для викорінення бідності, а також для розвитку соціальної інтеграції” [5, С.4]. В основному документі зустрічі підкреслювалося, що прогрес у цьому напрямі був повільним і нерівномірним. “Зусилля урядів були менш ніж задовільними”. Очевидно, що проблеми зайнятості можуть стати найбільшим викликом для людських вимірів глобальних змін.

Як підкреслювалося в документі "Глобалізація: факти і цифри", підготовленому дослідницьким департаментом Міжнародного валютного фонду, глобалізаційні процеси слід розглядати як такі, що мають подвійний ефект. З одного боку, період поширення глобалізації асоціюється з технологічними інноваціями і зростанням життєвого рівня. З іншого – глобалізація може також бути асоційована з поширенням нерівності і нестабільності [6, Р.1]. В умовах глобалізації, яка породжує як переможців, так і переможених, важливо визначитися з соціальними проблемами, особливо соціальною безпекою, звернути особливу увагу на політику рівних можливостей, включаючи більш якісну громадську освіту, здоров'я і безпеку.

Існує дві принципово важливі сфери – це нерівність і нестабільність. Глобальна нерівність має два виміри: нерівність між країнами і нерівність усередині країн. Середній дохід на душу населення стає все більш контрастним навіть серед розвинутих країн (так, в 1995 р. у Швеції Gini Index складав 25, у США – 45, у Великобританії – 32,3) [7, Р.5]. Нерівність усередині країн особливо зросла за останні 20 років. В індустріальних країнах збільшився розрив у заробітній платі кваліфікованих і некваліфікованих робітників, що пов'язано із значними технологічними змінами. Деякі вчені вважають, що причиною зростання нерівності була більша відкритість і скасування бар'єрів у торгівлі між розвинутими країнами. Значний вплив на зростання нерівності має міграція робочої сили до багатших країн.

Друга важлива проблема – це нестабільність фінансових ринків і нестабільність економічної активності. Швидка інформаційно-технологічна революція зміцнила реальні і фінансові зв'язки між країнами. Ціна інформаційних послуг зростає, що привело до високої нестабільності експортних прибутків у багатьох країнах.

У документі МВФ були визначені і рекомендовані основні заходи урядів щодо необхідної соціальної безпеки, а саме: мінімізувати негативні ефекти глобалізації на найбільш вразливі сфери – громадську освіту, здоров'я і безпеку, що допоможе зрівняти можливості, скоротити податки. МВФ може надати фінансову підтримку для розвитку програми економічної політики і технічне асистування для інституціональної перебудови. Політика має бути спрямована на збільшення макроекономічної стабільності, що може допомогти стримати безробіття і зниження ціни робочої сили, а також на зменшення негативного впливу інфляції, яка має тяжкі наслідки для бідних.

Інший крок – подальше відкриття ринків багатих країн для експорту товарів з країн, що розвиваються, шляхом зняття тарифних і нетарифних бар'єрів і надання внутрішніх субсидій для того, щоб і найбідніші країни могли отримати користь від глобальної торговельної системи. Заклики до дотримання багатими країнами стандартів охорони довкілля і праці в країнах, що розвиваються, також спрямовані на те, щоб обмежити негативні наслідки глобалізації в бідних країнах.

У фінансовій сфері документ МВФ пропонує створити механізми залучення приватного сектору, зміцнення внутрішніх фінансових інститутів шляхом посилення контролювання, регулювання, транспарентності і збільшення макроекономічної стабільності. Уряди мають зробити свої фінансові системи більш адаптованими до міжнародних стандартів і кодів. У цілому, глобалізація, як свідчить висновок документу, може бути використана для того, щоб "зменшити бідність, одночасно тримаючи нестабільність фінансового ринку в шорах" [8, Р.15].

Бідність і сьогодні залишається гострою проблемою. Вплив негативних наслідків глобалізації на ринок праці пов'язаний із збереженням, а в багатьох країнах із зростанням бідності та нерівності. Було б непродуманим і деструктивним вважати, що глобалізація є основною причиною цих явищ, які вже існують протягом багатьох століть у країнах з ринковою економікою. Однак глобалізаційні процеси в світі мають суттєвий вплив на їх глибину, еволюцію, тенденції і, головне, перспективи. Неадекватне уявлення про нерівність як зворотну сторону глобалізації перешкоджає розвитку країн, які дотепер залишаються на узбіччі процесів глобалізації.

За даними ООН, у наш час близько 1,2 млрд. чоловік живуть менш ніж на 1 долар у день, тобто знаходяться за межею бідності. Майже 60% із 4,4 млрд. мешканців країн, що розвиваються, позбавлені основних санітарно-гігієнічних послуг, близько 1 млрд. не мають доступу до питної води, у 1/4 немає пристойного житла, 854 млн. дорослих не мають освіти, 325 млн. дітей не відвідують школу, 1,1 млрд. людей голодують. Незважаючи на значні капіталовкладення, заплановані ООН в 1970-1990 рр., завдання знизити вдвічі рівень бідності до 2005 р. залишилося нереальним. Тепер у Декларації Тисячоліття ООН (вересень 2000 р.) визначено, що масштаби бідності мають бути скорочені вдвічі до 2015 р. [9, С.25].

Поряд із зростанням зайнятості в умовах глобалізації продовжує існувати масштабне безробіття. На початку XXI ст. 2/3 робочої сили у світі, що становить близько 3 млрд. людей, не мають роботи або зайняті частково. Серед них повністю безробітних - 160 млн. У більшості країн безробіття серед молоді значно вище, ніж серед населення в цілому. У багатьох країнах воно досягає 15% і вище. Рівень безробіття в країнах Західної Європи і кількість тих, хто втратив роботу на довгий час, значно зросла в 90-і роки, соціальна ціна безробіття стала досить високою. Так, загальні витрати на виплати безробітним, включаючи низькі доходи найбідніших верств населення, становили в Євросоюзі 200 млрд. доларів США, з яких приблизно 2/3 витрачалось на сплату допомоги з безробіття. Уряди коригували ринкову

економіку, спрямовуючи її в соціально зорієнтоване русло. Головна дилема полягала в тому, як гармонізувати підтримку соціальних зобов'язань держави зі зростаючою гнучкістю ринку праці. Конкурентне глобальне середовище здійснювало сильний тиск у напрямі зниження ціни робочої сили.

В умовах глобалізації Європа опинилася перед більш складними і довготривалими проблемами в сфері трудових ресурсів, ніж США, з їх більш гнучким ринком праці і більшою територіальною мобільністю населення. Як відомо, у США ринок праці менш регульований, підприємці пропонують різні комбінації форм та умов праці, відповідну страхову допомогу і заробітну платню. Але в Сполучених Штатах рівень безпеки праці є недостатнім, а кількість обов'язкових спеціальних послуг – обмеженою.

В Європі протягом 90-х років рівень безробіття становив 10% економічно активного населення, що, безумовно, викликало занепокоєння. На зустрічі представників країн Європейського Союзу в Кельні було розроблено Європейський пакт зайнятості, що включав три основні елементи: наголос на макроекономічну політику, базовану на зростанні, стабільності та зайнятості; удосконалення ефективності ринків праці; структурні реформи на ринках товарів, послуг і капіталу. Наголошувалося на необхідності структурних реформ, важливих для підвищення конкурентоспроможності та ринкового функціонування.

Економічно інтегрована Європа невдовзі постала перед проблемами, які стосуються національних пріоритетів та інституційних і політичних відмінностей країн, що входять до ЄС. Ці проблеми суттєво впливають на процеси інтернаціоналізації ринків праці всередині регіону, а також на міжнародну міграцію. На думку політиків багатьох європейських країн, розроблена ними концепція “Соціальна Європа” передбачає, що основною соціально безпечною структурою є держава загального добробуту, яка базується на принципі компенсації для найвразливіших верств населення. Проте, на думку відомого угорського вченого М.Сімаі, “держава загального

добробуту здатна ефективно функціонувати лише всередині національних кордонів, зберігаючи внутрішній баланс соціальних сил.” [10, Р.107].

Соціальне законодавство багатьох європейських країн, яке уряди використовують як засіб підтримки політичної стабільності в своїх країнах, лімітує порівняльні ціни робочої сили, що перешкоджають створенню конкурентоспроможного загальноєвропейського ринку праці.

Ринок праці в країнах Центральної та Східної Європи неадекватний існуючим інституціональним основам. Цей регіон має добре освічену робочу силу, що полегшує регулювання процесів її адаптації до нових ринкових умов. Проте такі нові процеси, як приватизація, демонтаж великих державних підприємств, низький рівень внутрішніх інвестицій, банкрутства, ведуть до зростання безробіття. Масштабна приватизація скоріше звільнює робітників, аніж створює нові робочі місця. У країнах цього регіону рівень зайнятості на великих фірмах знижується більше, ніж на середніх і малих. Водночас зайнятість у тіньовій економіці, яка функціонує поза системою податків, реєстрації, соціальної безпеки і закону, зростає. У постсоціалістичних країнах близько 25% робочої сили зайнято повністю або частково в неформальному секторі.

Сучасний етап світового розвитку характеризується перш за все поглибленням регіональних інтеграційних процесів саме в економічній сфері. Щодо соціальної сфери, то тут процеси глобалізації за своїми темпами, глибиною та ступенем незворотності суттєво поступаються інтеграції в сфері економіки, політики та інформації. У соціальній сфері процеси поступової універсалізації зустрічаються із значними труднощами. У цьому переконує вивчення та аналіз досвіду діяльності Європейського Союзу, який показує, що спроби “залучити” деякі країни до стандартів соціальної і правової захищеності громадян, до рівня споживання, характерних для провідних країн ЄС, є поки що малопродуктивними. Країни, які входять до Європейського Союзу, якісно відрізняються щодо типу і характеру свого соціально-економічного розвитку, ступеню залучення в систему

світогосподарських зв'язків, традицій політичного і духовного життя. З іншого боку, змінився загальний характер взаємодії між економічними інтересами і соціальним розвитком в рамках ЄС. Якщо раніше існував дисбаланс прямих і зворотних зв'язків, то на сучасному етапі — це більш органічна взаємодія, в якій не можна знехтувати ні “економічним”, ні “соціальним”.

Уперше соціальну політику було включено до переліку основних напрямів діяльності на рівні ЄС у лютому 1992 р. при підписанні Договору про Європейський Союз в Маастрихті. Загальні підходи до соціальних питань — сприяння координації політики зайнятості, яку проводять держави-члени; усунення перешкод щодо вільної міграції осіб; зміцнення економічної і соціальної згуртованості; політика в сфері навколишнього середовища; сприяння високому рівню захисту здоров'я, високоякісному рівню освіти та професійної підготовки і розвитку культури; посилення захисту споживачів — визначені і зафіксовані в таких програмних документах, як Зелена Книга (1993 р.), Біла книга (грудень 1993 р.), Біла книга (1995 р.) і Середньострокова програма соціальних дій (1995-1997).

Найбільш дискусійною проблемою є визначення оптимального балансу між сприянням підвищенню конкурентоспроможності та економічного зростання, з одного боку, і забезпеченням високого рівня зайнятості, гарантіями соціального захисту — з іншого. Це, на думку фахівців, призведе до гармонізації умов життя і праці людини. Однак опонентами такої інтерпретації виступають, як правило, представники розвинутих багатих країн, які висловлюють занепокоєння тим, що внаслідок такої політики будуть встановлені більш низькі стандарти якості життя, а також тим, що розвинутим країнам доведеться фінансувати країни менш розвинуті. Така небезпека існує. Проте протягом 90-х років ХХ ст. і на початку ХХІ ст. значно зросло розуміння того, що економічне зростання і соціальний прогрес — не антагоністи, а дві сторони однієї медалі. Економічний ріст є фундаментом для соціальних трансформацій, а підвищення соціальної

стабільності сприяє економічному зростанню. Кінцевою метою соціального розвитку є нова, більш висока якість життя людини.

Реалії останнього десятиріччя показують, що успіхи або загрози глобалізаційних процесів значною мірою залежать і від того, як вирішуються соціальні проблеми — і традиційні, і нові, породжені новим етапом європейської інтеграції. Загальною тенденцією нового етапу стало посилення координації та гармонізації регулюючої діяльності національних урядів країн-членів ЄС майже в усіх сферах економічного та соціального життя. Це стосується політики захисту споживачів, розробки загальних мінімальних стандартів і правил, якості умов праці, загальної транспортної політики. Такі важливі соціальні проблеми, як сфера зайнятості та безробіття, гармонізація умов життя та праці, охорона здоров'я, проблеми жінок, людей похилого віку, молоді, етнічних меншин, іммігрантів, охорона навколишнього середовища, вийшли за національні рамки і активно впливають на динаміку інтеграційних процесів.

Соціальний розвиток є невід'ємною складовою частиною сталого розвитку в контексті глобалізації, про необхідність досягнення якого йдеться в основних міжнародних документах ООН, зокрема у Декларації Тисячоліття ООН, Цілях Розвитку Тисячоліття (2000 р.), Монтеррейському консенсусі (2002 р.) та ін. Найбільша увага акцентується на тому, як досягти більш тісної узгодженості, певної координації і балансу дій між процесами глобалізації і проблемами сталого розвитку та соціального розвитку. Певний шлях вже пройдено — подолано деякі протиріччя і розбіжності позицій розвинутих країн і країн, що розвиваються, усвідомлена необхідність пошуку компромісних рішень із найгостріших проблем, пов'язаних перш за все з забезпеченням адекватних обсягів фінансування розвитку [11].

Існування бідності в багатьох країнах світу вимагає створення мережі адекватної соціальної безпеки для пом'якшення і мінімізації негативних ефектів глобалізації на найбільш вразливі соціальні сфери: зайнятість, освіта, охорона здоров'я, життєвий рівень населення. Для виконання цих завдань

позитивний важливий внесок має зробити держава, виконавча влада і державне регулювання в контексті глобального середовища.

В умовах глобалізації, яка впливає на всі сторони життя суспільства, змінюються й інститути державної влади. Одним із результатів цього процесу став перехід частини функцій, які виконує держава в економічній, соціальній і політичній сферах, до міжнародних і міжнародно-регіональних організацій, транснаціональних корпорацій, а також до наднаціонально-регіональних органів (наприклад, в рамках Європейського Союзу). Поряд з цим поширилася сфера відповідальності регіональних владних інстанцій, до їхньої компетенції частково або повністю перейшло багато питань соціальної політики, а саме: допомога малозабезпеченим, боротьба з безробіттям, освіта, охорона здоров'я, а також будівництво житла, охорона громадського порядку та інше. Окремі регіони, які мають значні природні ресурси і ефективно управління, виявляються більш успішними, ніж їхні країни в цілому, і фактично діють самостійно, стають суб'єктами світової конкуренції.

У соціальному аспекті однією з найважливіших є проблема професійної підготовки робочої сили. Як заявив генеральний директор Міжнародного Бюро Праці (МБП) Хуан Сомавія, головним іспитом для глобальної економіки буде її здатність надати гідну роботу для всіх. Це є "лакмусовим" тестом для глобалізації.

У сучасних умовах значна роль у створенні робочих місць належить транснаціональним корпораціям. Ще в 80-х роках МОП розіслала в різні країни спеціальний "опитувальник" щодо впливу ТНК на ринок робочої сили і отримала наступні відповіді. Уряд Франції вважав, що створення підприємств - філій ТНК за кордоном мало позитивний ефект. Уряд Німеччини відповів, що його країна виграє від процесів інтернаціоналізації виробництва. Уряд Великобританії підкреслив, що іноземні дочірні компанії у Великій Британії запроваджують більш нові технології та вимагають більш кваліфікованої праці.

Протягом 90-х років зусиллями ТНК було створено 13-14 млн. робочих місць, з них – 2 млн. в розвинутих країнах. На створення робочих місць спрямовано близько 20% інвестицій, а 80% - на раціоналізацію і модернізацію виробництва. Більша частина з 500 млн. робочих місць, які будуть створені протягом наступного десятиріччя, призначені для молоді. Завдяки технологічному розвитку, зміні у попиті і лібералізації світової торгівлі зростає зайнятість у великих торговельних компаніях. Так, у США наприкінці 90-х років з'явилося близько 760 тис. робочих місць в торгівлі через Інтернет. У Німеччині до 2005 р. в галузі зв'язку передбачалося створити 200 тис. робочих місць, половина з яких -- в електронній торгівлі. У цьому секторі в Європейському Союзі на кінець 2005 р. було створено понад 500 тис. робочих місць [12, С.11].

Намагаючись послабити зростаючий тягар соціально-економічних проблем експортом виробництва в країни з дешевою робочою силою, ТНК і навіть все суспільство розвинутих країн змушене зіштовхуватися з негативними наслідками своєї економічної двозначності, зокрема зі значним рівнем прихованого безробіття, яке розвивається в умовах формально задовільних економічних обставин. Як підкреслив директор французького Інституту міжнародних відносин, професор Доменік Жансі, "серед усього, що відбувається в Європі, безробіття - найбільш серйозна проблема, з якою зіткнувся сьогодні західний світ, і всі сім великих держав визнають цей факт... Безробіття – це доказ того, що уряди неефективні, оскільки не знаходять вирішення найгострішої проблеми сучасності" [13, С.38].

Найбільш значні зміни на краще в сфері зайнятості відбулися в країнах ОЕСР, де безробіття порівняно з серединою 1990-х років в цілому різко скоротилося. Швидкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій (ІТТ) відкриває великі можливості у сфері зайнятості, проте водночас збільшує небезпеку того, що значна кількість країн опиниться в програті. Щоб цього не сталося, необхідні послідовна національна стратегія щодо розвитку ринку праці, створення необхідних структур, інвестиції в

людський капітал. Завдяки розвиткові нових ІТТ стала можливою нова форма зайнятості – праця на відстані. ТНК широко використовують таку працю, оскільки вони можуть при цьому розраховувати на зростання продуктивності і гнучке використання робочої сили. Нова форма зайнятості пройшла лише перший етап, проте невдовзі вона може досягти "критичної маси", зокрема у деяких розвинутих країнах. Так, у Великобританії частка постійно або тимчасово працюючих на відстані досягла в 2002 р. 6% робочої сили, а їхня кількість за останні два роки зросла на 40%. Таку ж тенденцію ми бачимо в США та європейських країнах. Можливо, праця на відстані є частиною більш загальної тенденції переходу на нові, більш гнучкі форми організації праці. Водночас не слід оцінювати нові форми зайнятості однозначно. Як свідчить практика, робота на відстані веде до ізоляції працюючих, обмеження їхніх прав, послаблення існуючих гарантій зайнятості та погіршення умов праці.

ТНК зіштовхуються з жорсткою конкуренцією в умовах глобалізації. Для отримання найбільших прибутків вони переводять виробництво з внутрішніх ринків праці розвинутих країн, де існують високі витрати на робочу силу, на більш конкурентоспроможні зовнішні ринки країн, що розвиваються, де витрати на робочу силу є меншими. Одночасно ТНК відчують тиск із боку профспілок, неурядових громадських організацій з вимогами "не ускладнювати проблем адаптації до глобального ринку". Від ТНК очікують соціальної віддачі у вигляді зростання кількості робочих місць і прискорення соціального розвитку. Керівництво ТНК вже не може ігнорувати соціальні проблеми. Як заявив Генеральний секретар Міжнародної організації підприємців Антоніо Пеньялос, "в глобальній економіці, щоб виробляти блага, ми повинні об'єднувати зусилля (з профспілками – В.З.). Повна зайнятість, покращення соціального забезпечення, задоволення своєю працею, безперечно, пов'язані з успішною діяльністю і розвитком підприємництва" [14, с. 4]. Як вважає керівництво великого бізнесу, зараз прийшов час підвести підсумки трьох десятиліть

дискусій відносно соціальних аспектів лібералізації торгівлі і зробити необхідні висновки.

Протягом останніх років зростає зайнятість у перспективних галузях – електронній торгівлі, інформаційній сфері, зв'язку. Зростаюча увага ТНК до соціальних та екологічних наслідків своєї діяльності – характерна ознака нашого часу. Для ТНК в останні десять років характерний лозунг "соціальної відповідальності". В умовах глобалізації і жорсткої конкуренції керівництво багатьох ТНК все більше розуміє необхідність прискорити вирішення багатьох соціальних проблем для подальшої успішної діяльності своїх підприємств і розвитку підприємництва. Практика діяльності в соціальній сфері свідчить про те, що виник новий напрям соціальної політики на рівні як ТНК, так і держав в цілому. З'явився цілий ряд "соціально відповідальних підприємців", що свідчить, можливо, про наступну еру соціально орієнтованих інвестицій і бізнесу. Однак не слід ігнорувати того факту, що в умовах сучасних трансформацій цілі соціального розвитку в певний момент виявляються підпорядкованими корисливим, кон'юнктурним інтересам фінансової олігархії і наймогутніших ТНК.

Отже, завдання створення і зміцнення конкурентоспроможної національної економіки і соціальної політики, реалізація інноваційної стратегії сталого розвитку набувають в наш час пріоритетного характеру.

Список використаної літератури

1. *World Summit for Social Development // NGLS Roundup, UN NON – Governmental Liaison Service – 1995. – May – P.6.*
2. *Економічна політика України: актуальні питання // Збірник матеріалів до парламентських слухань. – 16 червня 2005 р. – Київ. – 2005. – С.13.*
3. *Labor Fact Book. – 1965. – N17. – P. 11-12.*
4. *Организация Объединенных Наций. – М.: Междунар. отношения, 1985. – С. 12.*
5. *ООН. Всемирная встреча на высшем уровне в интересах социального развития. – 1995. – С.4; NGLS Roundup – May 1995. – P.7.*
6. *Globalization: Facts and Figures, IMF Policy Discussion Paper, Research Department. – 2001. –October. – P. 1.*
7. *Ibidem. – P. 5.*
8. *Ibidem. – P. 15.*

9. *Декларація Тисячоліття ООН.* – 2000. – Верес. – С. 25; Доклад о развитии человека 2001. – ООН. – 2001. – С. 112.
10. *Simai M.* The Age of Global Transformation: the Human Dimension. – Budapest. – 2001. – P. 107.
11. *World Summit on Sustainable Development* – Johannesburg, 26 August – 4 September 2002.
12. *Трудовой мир.* – 1999. – № 5(28), дек. – С. 11.
13. *Цит. за: Неклесса А.Й.* Постсовременный мир в новой системе координат. – СПб., 2000. – С. 38.
14. *Трудовой мир.* – 2000. – № 1(29), февр. – С.4.